

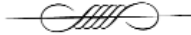
FERÓ ESZTER

eszter.fero@gmail.com
MA, történész (ELTE BTK)

Zsolnay-titok másképp

Egyiptománia a magyar iparművészetben

Zsolnay's secret in a new light
Egyptomania in Hungarian applied arts

ABSTRACT

In the possession of the Zsolnay Museum in Pécs one could find an unusual porcelain set with Egyptian figures and motifs. This treasure is one piece of the evidence which suggests that Egyptianising tendencies might have had a great influence even on Hungarian arts and culture. Although many pieces of Egyptianising Zsolnay ceramics can be found in our museums, and also in online auction houses, we have very little information about the circumstances under which these pieces were created. There are important research papers about the Orientalism in Hungarian handicrafts and arts by Orsolya Kovács and Ibolya Gerelyes, and of course we have many books about the Zsolnay products and the factory in general. Most of these studies mention some ceramics with Egyptian motifs and even Miklós Zsolnay's journey to the Near-East, but they do not focus on Egyptomania and its role in the Zsolnay heritage. The present paper is trying to serve as a preliminary report about this goldmine of Egyptomania, which consists not only of ceramics, but sketches, letters and diaries as well. We do not have the full picture yet, but this paper will shed some light upon those important, new pieces of evidence of Egyptomania in Hungary in the 19th century.

KEYWORDS

Miklós Zsolnay, Zsolnay Museum, Egyiptománia, Zsolnay porcelain, Orientalism, Júlia Zsolnay, Teréz Zsolnay, travel history, Tutankhamun

DOI 10.14232/belv.2019.1.11   <https://doi.org/10.14232/belv.2019.1.11>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: Feró Eszter (2019): Zsolnay-titok másképp: egyiptománia a magyar iparművészetben. *Belvedere Meridionale* 31. évf. 1. sz. 166–178. pp.

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)
(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

Jelen tanulmány rendhagyó módon nem az ókorba fog minket elkalauzolni, hanem jellemzően a 19–20. századba, középpontjában pedig szintén nem ókori leletek, hanem modern használati tárgyak, a Zsolnay gyárban készült porcelánedények állnak. Az egyik ok, ami miatt most itt mégis egy, az ókortudomány szempontjából is releváns témával van dolgunk tulajdonképpen az, hogy ezen porcelánok az ókori egyiptomi művészetből kölcsönzik motívum készletüket és igen látványos módon képviselik az ún. egyiptománia stílusát Magyarországon. Korábbi kutatásaink már rámutattak arra a tényre, hogy az egyiptománia, vagyis az egyiptomi művészet elemeit felhasználó, azokat eredeti kontextusukból kiragadó és újragondoló művészeti stílus, nem csak hogy létezik hazánkban,¹ de úgy tűnik jóval nagyobb arányban tetten érhető, mint ami kutatásaink kezdetén feltételezhető volt. Jelen tanulmány ezúttal az iparművészet egy speciális ágában, a porcelánművészetben megjelenő egyiptomániát kívánja bemutatni a Zsolnay család levelezései, naplói, illetve Zsolnay Miklós egyedülálló, rajzokat is tartalmazó egyiptomi útleírása segítségével.²

A magyar iparművészetben a Zsolnay-gyár története³ és általában az orientalizmus megjelenése, jellemzői a kerámiák díszítésében egy jól ismert és kutatott terület, többek között Kovács Orsolya, Gerelyes Ibolya és Csenkey Éva által.⁴ Kifejezetten az egyiptomán tendenciák és Zsolnay Miklós egyiptomi útjának háttere és története azonban egy egyelőre kiaknázatlan terület. A Zsolnay porcelán manufaktúra egy igazi dualizmus kori üzleti sikertörténet volt, ahol mai szemmel nézve egyedülálló módon került egyensúlyba a minőség, a művészet és a nyereségesség. A 19. század közepén id. Zsolnay Miklós vásárolt agyagbányákat és hozzájuk tartozó téglavető üzemet Pécs határában, ahol 1853-tól kezdett bele a kőedénygyártásba. A következő évben már átadta a vezetést fiának, Ignácnak, aki annak ellenére, hogy kiszélesítve a termékpalettát, már építészeti kerámiát, vízvezetékcsöveket és háztartási edényeket is árult, a csőd szélére juttatta a gyárat. Megoldásért a testvéréhez, Vilmoshoz fordult, megkérve, hogy fektessen be az üzletbe, így biztosítsa az üzem fennmaradását. Ignác 1865-ben Romániába költözött,⁵ így végül Zsolnay Vilmos lett a gyár vezetője és 1868-ban be is jegyeztette a manufaktúrát *Pécsi Cement, Chamott és Tűzálló anyagárúk* néven.⁶ Vilmosnak nem volt keramikus végzettsége, hivatalosan sosem tanult fazekas mesterséget.⁷ Eredetileg festő szeretett volna lenni, de a család nyomására a művészi pálya helyett

¹ Lásd bővebben: FULLÉR 2015; FULLÉR 2016; FERÓ 2015; FERÓ 2016.

² A Zsolnay Archívumban történő kutatást a Janus Pannonius Múzeum részéről Dr. Csornay Boldizsár, igazgató, Kovács Orsolya dr. művészettörténész, főmuzeológus és Dormán Gábor gyűjteménykezelő, restaurátor tették lehetővé számomra, melyet ezúton is köszönök.

³ A gyár történetéről lásd bővebben: HÁRS 1997; SVOBODA 2014.

⁴ A Zsolnay porcelánok motívumairól és az orientalista hatásról bővebben lásd: CSENKEY – HÁRS – WEILER 2004; CSENKEY – STEINERT 2002; GERELYES – KOVÁCS 2000; KOVÁCS 2003.

⁵ CSENKEY 2000. 129.

⁶ KATONA 1977. 30.

⁷ CSENKEY 2000. 129.

a kereskedő mesterség mellett tette le a voksát és a bécsi politechnikum elvégzése után édesapja rövidáru üzletét vitte tovább.⁸ Később a porcelángyár felvirágoztatásában ez a kereskedői véna segítette, igen tehetséges üzletembernek bizonyult, aki pontosan tisztában volt az éppen aktuális piaci viszonyokkal. Ráadásul folyamatosan kutatta a legújabb technológiákat, amiben külföldi tanulmányútjai nagyban segítettek. Gyakorlatilag a modern üzleti életben is ismerős benchmarking módszerét alkalmazva tanulmányozta a porcelán és kerámia üzemek működését és termékeiket, hogy aztán a leghatékonyabb termelési módokat kiválogatva, azokat az általa lefedni kívánt piaci viszonyok igényeihez igazítva alkalmazza. Legfőképpen az angliai tanulmányutak voltak nagy hatással Vilmosra, ezek hatására döntött úgy, hogy a dísz- és luxuskerámiák gyártása az Osztrák–Magyar Monarchia területén is igen jövedelmező üzletté válhat.⁹ Ez az 1873-as bécsi világiállításon be is igazolódott, ahonnan bronzéremmel és a király által adományozott Ferenc József-renddel térhetett haza Pécsre. Zsolnay Vilmos ezek után egy sor technológiai újítást vezetett be a termelés során, folyamatosan kutatva a legkülönlegesebb kerámiakészítési módszereket. Az 1878-as párizsi világiállításon bemutatott porcelánjai, melyeken magas tűzű, színes zománc-technikát alkalmaztak, aranyérmert nyertek, mindez pedig nemcsak a világhírnevet, de rengeteg megrendelést is hozott a manufaktúrának. 1893-ban a termékinálát ismét megújult, köszönhetően a Wartha Vince és Petrik Lajos kémikusokkal együtt kifejlesztett eoizin máznak, ami fémcsillósával és egyedi színeivel egyedülálló Zsolnay branddé vált.¹⁰

Zsolnay Vilmos a technológia mellett a kreatív tervezésre is nagy hangsúlyt fektetett, ezzel biztosítva egy állandó, magas művészeti színvonalat. Az 1870-es évek végén ő maga is tervezett kerámiákat, majd az évtized végén lányai, Júlia és Teréz váltak a manufaktúra fő tervezőivé, miközben fia, Miklós a napi üzleti ügyek intézésében támogatta.¹¹ Eleinte osztrák és német ügyvezető igazgatókat alkalmaztak, majd 1872-től Vilmos személyesen maga vette át a gyár vezetését 35 fő munkaerővel, ami a következő 20 évben 619 főre emelkedett.¹² 1883-ban szerződést bontottak Ernst Wahliss-szal, aki addig a Zsolnay termékek kizárólagos forgalmazója volt külföldön, így az értékesítés teljes egészében közvetlenül a Zsolnay család kezében összpontosult.¹³ Az 1880-as évektől számíthatjuk a Zsolnay porcelánok aranykorát, amit a széleskörű művészi szabadság jellemez rengeteg kísérletezéssel és újítással. Ez az aranykor, ami az egyiptomán motívumok hangsúlyosabb megjelenésének is kedvezett, több tényezőnek volt köszönhető.

Egyrészt a vásárlóképes kereslet megnövekedésének, hiszen a 19. század során a polgárosodás és iparosodás folyamata még Magyarországon is robbanásszerűen felgyorsult ekkor, Nyugat-Európában pedig már korábban együtt járt egy olyan gazdag polgári réteg megjelenésével, akik igencsak kedvelték és meg is tudták fizetni a luxus kivitelű használati tárgyakat.¹⁴ A rendszeresen megrendezésre kerülő világiállítások szintén jó marketing háttérrel biztosítottak e termékeknek,

⁸ ZSOLNAY – M. ZSOLNAY – SIKOTA 1974. 16.

⁹ CSENKEY 2000. 129.

¹⁰ NIKELSZKY 1959. 23–29.

¹¹ CSENKEY 2000. 129.

¹² RÚZSÁS 1954. 62.

¹³ CSENKEY 2000. 129.

¹⁴ CSENKEY – GYUGYI – HÁRS 2006. 8.

még hozzá egy új, óriási piacot jelentő szereplővel, az Amerikai Egyesült Államokkal, ahová a Zsolnay gyár is exportálta porcelánjait.¹⁵ Eközben a fagyálló épületkerámia, a pyrogránit felfedezése hatalmas állami megrendeléseket hozott a konyhára, hiszen többek között az Iparművészeti Múzeum, a Földtani Intézet, illetve a Zeneakadémia építése is egyenként több ezer porcelán burkolólap, díszítmény legyártását igényelte.¹⁶ A gyár gazdasági stabilitása megfelelő anyagi háttérrel biztosított a zavartalan és magas színvonalú művészeti munkához. Zsolnay Vilmos művészeti iskolát alapított a gyár mellett, ahol ezentúl saját maga képezte tervezésben és kivitelezésben segédkező dolgozóit, miközben olyan nagy formátumú művészeket is le tudott szerződtetni, mint Rippl-Rónai József.¹⁷

Másrészt az új nemzetközi művészeti trendek is pozitívan hatottak mind a Zsolnay kerámiák mind az egyiptomán stílus megújulására. Zsolnay Vilmos már az 1870-es évek közepétől próbálkozott a historizmus kereteit feszegetve egzotikus, keleti művészetekből inspirációt nyerni, legfőképpen a porcelánfajansz technológia kapcsán igyekezett a távol-keleti kerámiák stílusát, kinézetét ötvözni a közel-keleti fajanszművesség jellemzőivel. A kereskedelmi szempontok sajnos ekkor még felül kellett írják a művészi törekvéseket, mert az új stílusok még igen alacsony társadalmi elfogadottsággal bírtak, ami kereslet-kínálat szempontból nem tűnt jövedelmező üzletnek az üzem számára. Ennek ellenére Csenkey rámutat, hogy az 1880-as években felbukkanó Zsolnay dekorációk ún. proto-szeccessiós előfutárnak tekinthetők. Ezen a helyzeten az 1900-as párizsi világkiállítás hozott változást, aminek köszönhetően a historizmus visszavonulásával, a szeccessió és art nouveau előretörésével a Zsolnay gyár megkezdhette saját, egyedi stílusának új alapokon való kialakítását.¹⁸ Gerelyesék kutatásai alapján azonban nemcsak a szeccessió felvirágzása, hanem az orientalizmus is pozitívan hatott az új formák megjelenésére. A képző- és iparművészek már a historizmus diadalmenete közben is igyekeztek inspirációhoz jutni a keleti művészetek és technikák megismerése által. Ennek az egyik legkézenfekvőbb formája volt, hogy tanulmányutak során igyekeztek a helyszínen megvizsgálni a keleti, közel-keleti mesterek munkáit.¹⁹ A kísérletezésekben az angolok jártak az élen, hiszen a Wedgwood gyár már az 1770-es évektől készített különleges ókori egyiptomi tematikájú kerámiákat, köztük híres kanópusz edényeiket.²⁰ A 19. század közepére csökkent e termékek iránti kereslet, de Zsolnay Vilmos tanulmányútja idején ezek még mindig a termékpaletta részét képezték. A Minton, Hollins üzem elsőként gyártott perzsa stílusú kerámiákat, ami a korabeli felfogás szerint ötvözött minden az iszlám világból származó formajegyet.²¹ A Zsolnayaknak tehát ebben a versenyhelyzetben kellett helytállniuk, megfelelően a vásárlói igényeknek és fenntartva a magas művészi színvonalat az új trendek mentén. Zsolnay Vilmos ennek érdekében igen nagy hangsúlyt fektetett a korban szokatlan módon lányai taníttatására is. Zsolnay Teréz erre így emlékszik vissza naplójában:

¹⁵ GERELYES – KOVÁCS 1999. 10.

¹⁶ A Zsolnay építészeti kerámiáról bővebben lásd: MERÉNYI 2015.

¹⁷ NIKELSZKY 1959. 36–43.

¹⁸ CSENKEY 2000. 5–10.

¹⁹ GERELYES – KOVÁCS 1999. 8–9.

²⁰ ESTÉVE 1994. 123.

²¹ GERELYES – KOVÁCS 1999. 9.

„...szüleink nem követeltek tőlünk házimunkát, így tanulhattunk, művelődhettünk, olvashattunk egész nap.”²²

A Zsolnay nővéreknek lehetőségük nyílt tanulni a gyár magasan képzett alkalmazottaitól és híres művészektől is. Júlia Liezen-Mayer Sándortól tanult festészetet Münchenben, miközben Teréz vésni és mintázni tanult a pécsi gyárban. A legnagyobb hatást azonban azok a tanulmányutak gyakorolták rájuk, melyek során előbb a bécsi iparművészeti múzeumban majd a Louvre-ban tanulmányozhatták a keleti, közel-keleti gyűjteményeket. A Zsolnay lányokat egy amatőr régész, Horváth Antal mutatta be az osztrák művészettörténésznek, Jacob Falkénak, aki azután Teréz és Júlia pártfogója és tanára lett Bécsben. A művészettörténész segítségével Teréz először a kínai motívumok alapján készített vázlatokat, míg Júlia az iszlám és japán művészetben mélyedt el.²³

„Nagy lelkesedéssel másoltuk az edényeket és díszítményeiket, s csakhamar magunk is tervezni kezdtünk. Papának öröme telt a munkánkban, gyakran felhasználta terveinket. Munkakedvünk csak fokozódott, amikor az év végén néhány hónapot Bécsben tölthettünk, és tanulmányozhattuk az Österreichisches Kunstgewerbemuseum kincseit. Meglátogattuk Falkét, aki a múzeumban lakott.”²⁴

„Falke nemegyszer végigjárta velünk a múzeumot, felhívta a figyelmünket a legérdekesebb darabokra. Bevitt a múzeum könyvtárába is, és meghagyta, hogy különös figyelemmel bánjanak velünk, adják ki a legérdekesebb szakkönyveket. Lelkesedéssel tanulmányoztuk a keleti művészetről szóló mesterműveket, naponta bejártunk, rajzoltunk, másoltunk, főleg perzsa és indiai ornamenseket, csempéket és edényeket.”²⁵

A Louvre-ban a nővéreknek már alkalmuk nyílt ókori egyiptomi tárgyról is skicceket készíteniük, ami mindkettejük számára meghatározó élmény volt:

„A múzeumok csodálatos, felfoghatatlan gazdagságában ilyen rövid idő alatt nem lehetett elmélyedni, csak néhány kis vázlatra futotta az erőnközl. Mégis: Júlia egyetlen skiccelt kincset hozott haza. Egy összefont szárú lótuszszimbólát ábrázoló egyiptomi fakanálkáról készített rajzot. Ennek alapján festette meg később a lótuszszimbólát és kanalakat, majd alkalmazta ezt a motívumot csészékre, tálakra, kannákra, végül teljes étkezőeszközökre, mosdógarnitúrákra, lámpákra, kis asztalokra, csempékre. Így keletkezett a gazdag lótusz-sorozat, amely éveken át állandó keresletnek örvendett. A kinyílt virág formája éppoly alkalmas volt tányérok és tálak kialakítására, mint a fésző bimbó csészék kiképzésére. A szárakból, levelekből lettek az edényfülek, az asztalkák és talpastálak lábai. A sorozat magastüüz kivitelben készült, a levelek sötétzöldek, a virágok rózsaszínűek, néha sárgák voltak. A nagyközönségnek éveken át öröme telt ezekben a csinos darabokban.”²⁶

Teréz beszámolója alapján az egyiptomán és általában a keleti díszítések igen népszerűek és legfőképpen eladhatóak voltak, háttérbe szorítva az addig slágernek számító népi motívumokat:

²² ZSOLNAY – M. ZSOLNAY – SIKOTA 1974. 34.

²³ KOVÁCS 1997. 6–10.

²⁴ ZSOLNAY – M. ZSOLNAY – SIKOTA 1974. 67.

²⁵ ZSOLNAY – M. ZSOLNAY – SIKOTA 1974. 67.

²⁶ ZSOLNAY – M. ZSOLNAY – SIKOTA 1974. 90.

„Júlia mindinkább előretört, többet dolgozott nálam, és a gazdag keleti művészet hagyományait követő terveivel közelebb férközött a közönség ízléséhez, mint az én magyaros kísérleteim.”²⁷

„A lótuszos áru iránti érdeklődés még mindig növekedett, új formákat kellett készíteni. Tányéroktól kezdve mosdókészleten, asztalkákon és lámpákon át a falicsempéig minden elképzelhető tárgy készült ezzel a díszítéssel.”²⁸

Úgy tűnik, hogy még Wahlist is sikerült meggyőzni, hogy az új formák, a különleges ókori motívumok Zsolnay köntösbe bújtatott változatai sikeresen eladhatóak, ugyanis Miklós ezt írja egy levelében Teréznek:

„Papa és Júlia egész nap egy nagy lótuszos desszertkészlet tévén dolgoztak. Wahlist el volt ragadtatva egy fagyaltos tányérkától, és most mindenfélét kíván »lótuszba«, még kávécsészéket is. Azt hiszem, ebből nagy üzlet lesz...”²⁹

Zsolnay Miklós már igen korán, 16 évesen részt vett a gyár ügyeinek intézésében édesapja mellett, és akárcsak Vilmos, ő is kereskedelmi és pénzügyi tanulmányokat folytatott. Miklós igen ügyesen rajzolt, tehát művészi érzékét is örökölte édesapjától, de a porcelánok tervezésébe és a gyártási folyamatokba nem szólt bele. 1897-től, mint cégvezetőre a napi üzleti ügyek intézését, az operatív vezetést bízták rá.³⁰ A külföldi versenytársak mintájára Zsolnay Miklós számára is alapvető fontossággal bírt egy közel-keleti út megszervezése. Ebben az esetben azonban nem kizárólag tanulmányi céllal, hanem konkrét gyáralapítási szándékkal is egybekötve Törökországban. Ez utóbbi végül sikertelen vállalkozásnak bizonyult, viszont a családi levéltárban őrzött levelek és az útinapló tanulsága alapján skiccekkel és egy jelentős oszmán-török kerámia gyűjteménnyel tért haza. Kovács Orsolya a családi levéltárban őrzött 54 német nyelven írt levél alapján elég pontosan tudta rekonstruálni a közel-keleti út állomásait, ami alapvetően a korban népszerű útvonalat követte. Az első levelet 1887 október 18-án küldte még Mohácsról, majd következett Konstantinápoly, Bursa, Izmir, Ciprus, Beirut, Damaszkusz, Jeruzsálem, Jaffa, Port Said és Kairó, ahonnan december 19-én küldte az első levelet. Miután Blum pasa bemutatta a kairói társasági elitnek, köztük Herz Miksának, aki magyar származású építészként végül főmérnöki pozícióban az iszlám és a kopt építészeti emlékek megőrzéséért felelt, egy két hetes nilusi hajóúton vett részt 1887. december 28. és 1888. január 10. között.³¹

Az egyiptomi útinapló, amiből a Zsolnay Miklós által meglátogatott ókori emlékekről értesülhetünk, eddig nem igazán keltette fel a kutatók érdeklődését. Az iparművészeket elsősorban a keleti, oszmán-török és iszlám művészet motívum készletéről szóló beszámoló és rajzai érdekelték. A Miklós által a gyár gyűjteményébe szállított kerámiák mivel ókori tárgyakat nem tartalmaznak, az egyiptológusok érdeklődését sem keltették fel. Az útinapló gyors jegyzeteket tartalmaz és általában csak tárgyilagosan feljegyzi az éppen meglátogatott műemlékek nevét,

²⁷ ZSOLNAY – M. ZSOLNAY – SIKOTA 1974. 90.

²⁸ ZSOLNAY – M. ZSOLNAY – SIKOTA 1974. 111.

²⁹ ZSOLNAY – M. ZSOLNAY – SIKOTA 1974. 98

³⁰ CSENKEY 2000. 11, 130.

³¹ GERELYES – KOVÁCS 1999. 14–15.

helyét, állapotát. Ilyen szempontból inkább jegyzetfüzet, mint napló, viszonylag kevés személyes hangvételű megjegyzést tartalmaz. A magyar egyiptománia szempontjából azonban mégis igen fontos forrásnak számít, mivel egyedülálló módon a feljegyzések mellett több skiccet, rajzot is tartalmaz az ókori emlékekről.

A napló alapján 1887. december 17-én érkezett Port Saidba, majd vonattal folytatta útját Kairóba,³² ahol a Shephard's Hotelben szállt meg. December 19. és 21. között a Bulaq Museumot látogatta meg, ahol megnézte II. Ramszesz múmiáját,³³ és rajzokat készített egyiptomi istenek bronz szobrairól. A nilusi hajóút előtt meglátogatta a gizai piramisokat,³⁴ majd útra kelve december 30-án ért Esznába,³⁵ majd Gebel el-Szilzile, Asszuán és Philea következett, amit leírása alapján igen rossz állapotban talált.³⁶ Ezek után január 2-án Elephantiné,³⁷ másnap Edfu következett,³⁸ majd Karnak,³⁹ január 4-én,⁴⁰ ahol az első részletesebb rajzát készítette és aznap még a luxori templomba is eljutott.⁴¹ Január 5. és 6. között a Ramasseum,⁴² Deir el-Medine,⁴³ Medinet Habu⁴⁴

³² „Landing in Port-Said am 17. XII. Moderne Hafenstadt-Menzala see...” ZSOLNAY 1887–1888. 2. Oldalak számozása jelen cikk szerzőjének számozása. A napló eredetileg nem tartalmaz oldalszámokat.

„Jacht-Schiffverkehr am Canal. 1 Uhr Ismailie-Eisenbahnfahrt Cairo.” ZSOLNAY 1887–1888. 2.

³³ „...Fahrt nach Bulak-Museum Aegyptischer Alterthümer Mumie Ramses des II. 3-4000 jährige Kunst vor Christus...” ZSOLNAY 1887–1888. 6.

³⁴ „22/12 Pyramiden Ghizeh-alt Kairo-Nilometer auf der Insel Roda-koptische Kirche...” ZSOLNAY 1887–1888. 7.

³⁵ „Esnah steht auf den Ruinen des alten Latopolis...” ZSOLNAY 1887–1888. 15–16.

³⁶ „MitGott 1888. Herlicher Morgen, Nil fahrt nach Assouan (...) Der Nil theilsichfelsen Brocken, größere, kleinereliegenim Nil-Prachtvolles Panorama. (...) phantastischerLandschaft- Rosen granitSteinbrüche, felsblocke-Steinbrücherosengranit-Obeliske 32 Meter. (...) Überfahrt in einem (...) Segelbot nach Philae, Tempel aegyptisch aus römischer Zeit-gemalt durch die Kopten zerstört.” ZSOLNAY 1887–1888. 19–20.

³⁷ „Am 2-1-87-Insel Elephantine-Aussicht-Antiquitäten- Alte Gräber-Mumien...” ZSOLNAY 1887–1888. 23.

³⁸ „Am 3 Januar 1888 Edfou-Tempel (...) Am Portal die glügelteSonne- 3 JahrhundertvorChaus der Ptolomaer und vielerandere-Pilonen 103 fuß hoch 100 fuß breit-Sandstein-AussichtvomPilon-Aufgang-DorfEdfou...” ZSOLNAY 1887–1888. 24.

³⁹ ZSOLNAY 1887–1888. 29.

⁴⁰ „...Abfahrt von Edfou im 5 Uhr hielten wir in Erment.-Karnak bei Mondschein. Den 4t Januar 88. Karnak-Tempel der Gott Chonsu gewidmet Triumph Pylon der Ptolemäer-reich figuralisch. (...) Pilonen aus alterer Zeit-Saulenhalle aus der Zeit Ramses III. An der ost Mauer die Darstellung des Tempels-mit der fahnstangen.-Schiffe mit Lotus Blumen. Um den allerheiligsten-Halle mit Darstellungen Ramses II. opfert den verschiedenen Göttern. hyrogliphen sehr tief graviert...” ZSOLNAY 1887–1888. 25–28.

„An der Außenmauer des haupt tempels- (...) Ganze Reihen von Gefangenen mit gebundenen handen-aus der zeit des großen Ramses II. (...) Prächtige Bewegungen der figuren.- Die Darstellungen sprechen von der Kriegszügen von Seti I. Vater Ramses II.” ZSOLNAY 1887–1888. 30–31.

⁴¹ „Ruinen von Luxor. Zwischen den Säulen 15 Meter hohe granit (rosen) Kolosse. (...) Sitzende Ramses Kolosse aus schwarze-granit-Im allerheiligsten aus der Mauer eine Absis gebildet diente als eine Koptische Kirche mit 2 Säulen in Granit mit Kapitälern (...) Eine menge Nebenhallen die großen mit Säulen-alles erst in den letzten jahren ausgegraben.” Zsolnay 1887–1888. 34–35.

⁴² „den 5t Januar 1888 (...) Reise bis zum Ramesseum-Der zerbrochene Koloß war-sitzend 17 meter hoch aus Rosen granit von Ramses (siehe Ebers II. Pap 255). Der Pilon reich sculpturt Vestibul-mit Koloßfiguren an den Pilastern davor die Säulen-...” ZSOLNAY 1887–1888. 36.

⁴³ „Kleiner Temple von Deir-el Medineh-Ptolemäus Euergetes der I. Erbauer des Tempels-fenster-Pilaster mit Köpfe.” ZSOLNAY 1887–1888. 37.

⁴⁴ „Medinet-Habu-von Ramses III. durch Ptolemaer und römische Kaiser glanzend erweitert-der zweitgrößte Tempel in Aegypten-diente als christliche Kirche-Prachtvoller Hof-Osiris Pilaster.” ZSOLNAY 1887–1888. 38.

és a Királyok Völgye következett, ahol II., VII., III. Ramszesz és I. Széti sírjait nézte meg.⁴⁵ Január 7-én⁴⁶ érkezett Dendarába,⁴⁷ ahol szintén készített rajzokat a templomról, majd január 14-én Szakkarába⁴⁸ és Memphiszbe⁴⁹ tett kirándulást.

Mint látható, Zsolnay Miklóst nem csupán az iszlám művészet érdekelte Egyiptomban, az útinapló tanúsága szerint kíváncsisága az ókori műemlékekre is kiterjedt. Ez az érdeklődés nem meglepő, hiszen a 19. század végén a régészeti feltárásoknak köszönhetően Egyiptom egyre inkább népszerű úticélnak számított. Miklós esetében azonban mindenképpen számolnunk kell egy másik tényezővel is ennek hátterében, mégpedig a szabadkőművességgel való kapcsolatával. Zsolnay Miklós ugyanis Palatinus szerint 1889-ig a pozsonyi Schiller szabadkőműves páholyház tagja volt.⁵⁰ Kérdésként merül fel, hogy vajon édesapja Zsolnay Vilmos is tagja volt-e valamelyik páholynek, hiszen a fia által számára készített mauzóleum⁵¹ illetve a halála után tiszteletére emelt szobrán⁵² is megtalálhatóak a szabadkőműves szimbólumok. Közvetlen bizonyítékunk, írásos forrásunk nincs Vilmos tagságára vonatkozóan (legalábbis eddig nem került elő), de az bizonyos, hogy szoros kapcsolatban álltak olyan emberekkel, akik a hazai szabadkőművesség prominens személyiségei voltak. Így például Pulszky Ferenc, a Magyar Symbolikus Nagypáholy nagymestere és a Nemzeti Múzeum egykori igazgatója a család egyik barátjaként egyrészt segítette a Zsolnay nővérek kutatásait a múzeum gyűjteményében, másrészt szerepe lehetett abban, hogy Vilmos figyelme az iszlám művészet felé fordult.⁵³ A családi légkör, a Zsolnayak világszemlélete is nagymértékben összecsengett a szabadkőműves eszmékben megjelenő gondolatokkal:

„Ha atyánknak vendégei voltak, szellemes politikai és tudományos fejtegetések részesei lehettünk. Gyakran vitáztak emberi problémákról, a fejlődésről és a haladásról. Atyánk mindig szilárdan kitartott amellett, hogy az emberiség célja az eszmei tisztaság és a tökéletesség. Életünket a megfeszített munka, a szigorú kötelességtudás és az élénk szellemi érdeklődés határozta meg.”⁵⁴

⁴⁵ „Grab II. 02. Ramses 4. In Kalkstein Stück hyroglyphe bemalt. Granit sarcophag (...) Grab des Ramses 7. bemalt gelb vorwiegend (...) Grab 17- des Seti I. Kalkstein-Reliefs hyroglyphen-Reich gemalt” Zsolnay 1887–1888. 39–40.

⁴⁶ „88. Jan. 7 (...) Temple of Denderah: period of Ptoleumus and Caesars. (...) Ont he terrace of or rrof of the building a small tempel is dedicated to Osiris. Int he decoration the symbolsm is evident an influence of of the Platinists of Alexandria seeking to combine Greek philosophy with der Egyptian mythology. Very fine view from the roof.” ZSOLNAY 1887–1888. 45.

⁴⁷ ZSOLNAY 1887–1888. 46.

⁴⁸ „Am 14-1-88-Ausflug nach Sakkarah (...) Ramses II. granit Koloß-ferner etwas abwärts gelegen-große Ramses II. Statie-Kalkstein...” ZSOLNAY 1887–1888. 55.

⁴⁹ „Reste des alten Pta Tempels Memphis-Kolossen Reste (...) Apis Graber” ZSOLNAY 1887–1888. 55.

⁵⁰ PALATINUS 1939. 386.

⁵¹ Bővebben lásd: CSERI 2011.

⁵² DKA-034359 <http://dka.oszk.hu/html/kepoldal/index.phtml?id=34359>. Hozzáférés: 2018. 12. 25.

⁵³ GERELYES 2004. 139.

⁵⁴ ZSOLNAY – M. ZSOLNAY – SIKOTA 1974. 35.

A családi hagyomány szerint lehetséges, hogy alapvetően Zsolnay Ignác hatására kerültek szorosabb kapcsolatba a szabadkőműves világgéppel. Egy 2006-os interjúban Gosztonyi Erzsébet, Zsolnay Vilmos dédunokájának felesége így nyilatkozott:

„Hogy szabadkőművesek? – Nos, hát van benne valami... Ignác hozta magával küllhonból.”⁵⁵

A Zsolnayak szabadkőművességgel és egyiptomániával való kapcsolatát a pécsi gyár mellett elterülő kiterjedt angolpark is alátámaszthatja, amit két egyiptomán szfinx őrzött. A zegzugos kertet valaha a gyárban készített minta kerámiák díszítették, ahol katalógus lapozgatása helyett a leendő üzletfeleknek élőben tudták bemutatni az egyes prototípusokat.⁵⁶

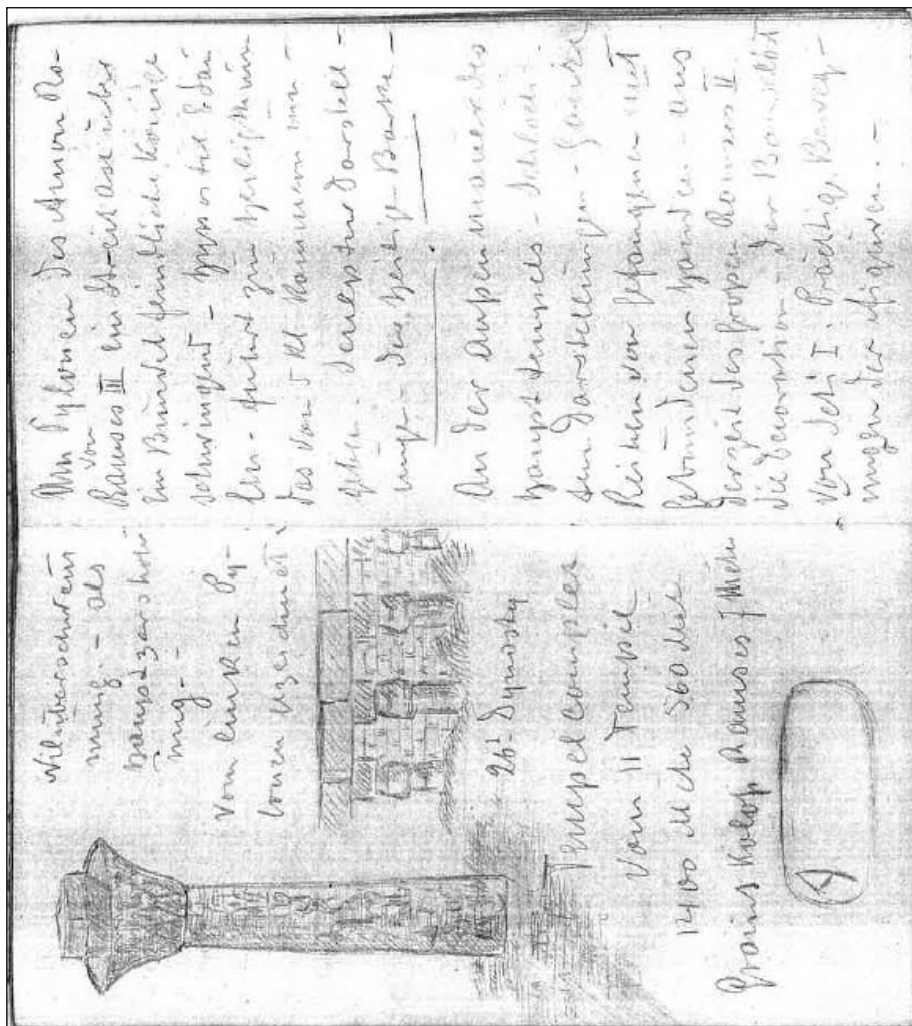
Mindezek ellenére, véleményem szerint kijelenthető, hogy az eladásra készített Zsolnay-féle egyiptomán porcelánok motívumait közvetlenül nem a szabadkőműves eszmék inspirálták. Forrásuk alapvetően a Teréz és Júlia által a múzeumi gyűjtemények egyes darabjairól, illetve Miklós egyiptomi útja alatt az ókori emlékekről készített skiccei lehettek. Azt, hogy mely motívumokat és hogyan használták fel, elsősorban valószínűleg az határozta meg, hogy mennyire lehetett az adott kerámia formájához igazítani, és hogy mennyire volt népszerű, tehát eladható. Ez utóbbit alapvetően befolyásolta az új, divatos művészeti trendek megjelenése, mint a szecesszió és az art nouveau. A szecessziós művészek gyárban való alkalmazása minden bizonnyal Miklós nyomására került előtérbe. Így Rippl-Rónai mellett többek között Apáti Abt Sándor is a gyárhoz került, aki valószínűsíthetően több egyiptomi motívummal díszített porcelánt is tervezett. Természetesen a régészeti szenzációk is hatalmas inspirációt jelentettek, amire érdemes volt gyorsan reagálni, hiszen egy-egy szépen kivitelezett porcelánsorozat iránt ilyenkor óriási volt a kereslet, ami az első világháború után a gyár számára létfontosságú volt. Zsolnay Teréz, immár fiával Lászlóval és sógorával Sikorski Tádéval együtt a Tutanhamon sír felfedezése körüli felhajtást kiaknázva két éven belül piacra dobta a 40 darabból álló Tutanhamon sorozatot, ami iparművészeti szempontból a magyar art deco egyik csúcsteljesítménye. Teréznek és Juliának köszönhetően a gyár második virágkorát élte egészen a II. világháború kirobbanásáig. Előbb a haditermelés, majd később az államosítás miatt a luxus dísporcelánok gyártása háttérbe szorult.⁵⁷ Az aranykor művészeti szabadságának, és a kísérletező újítások ihlette különleges motívumok korának leáldozott. Történt mindez annak ellenére, hogy a magyar állam kiegyezett az örökösökkel a Zsolnay márkanév használatát illetően és 2014-ben a Zsolnay Kulturális Negyed rehabilitációjával a gyár területe is megújulhatott.⁵⁸ A Zsolnay örökség azonban a mai napig a magyar iparművészet legkiválóbb alkotásait foglalja magában, ráadásul nincs még egy olyan hivatalosan hungarikumnak nyilvánított termék, ami egyben az egyiptomán stílus legszebb példája is a hazai kerámiaművészetben.

⁵⁵ <https://www.bama.hu/kozelet/zsolnay-orokseg-valosag-vagy-legenda-51988/>. Hozzáférés: 2018. 12. 25.

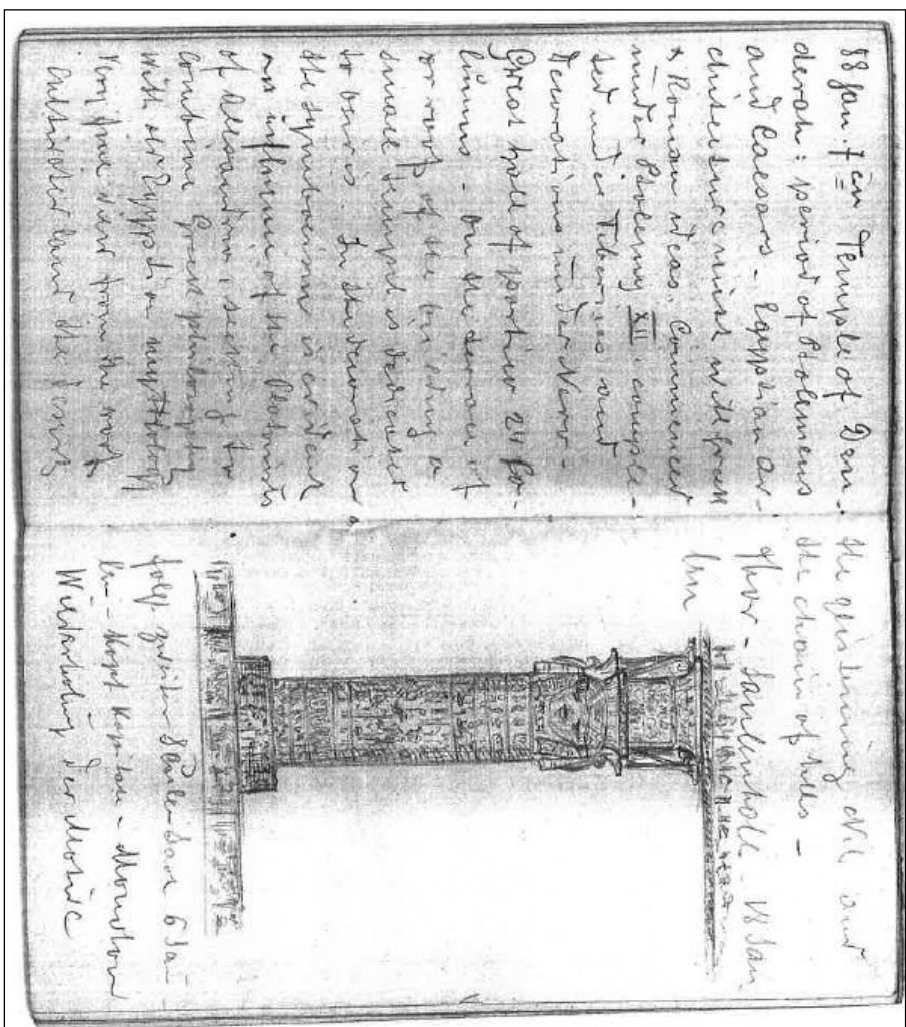
⁵⁶ http://www.muemlekem.hu/magazin/pecs_zsolnay_gyar_rehabilitacio_ekf. Hozzáférés: 2018. 12. 25.

⁵⁷ MATTYASOVSKY – HÁRS 1966. 54.

⁵⁸ <https://www.zsolnaynegyed.hu/informacio/a-zsolnay-negyedrol>. Hozzáférés: 2018. 12. 25.

KÉP 1 Karnak. Zsolnay Miklós rajza. Zsolnay Miklós (1887–1888): Útinapló. Pécs, Janus Pannonius Múzeum Zsolnay Archivuma. 29. Az útinapló a pécsi Janus Pannonius Múzeum tulajdona. Szekemelt kép a múzeum engedélyével felhasználható.

Kép 2 Dendara. Zsolnay Miklós rajza. Zsolnay Miklós (1887–1888): Úttapló. Pécs. Janus Pannonius Múzeum Zsolnay Archívuma. 46. Az úttapló a pécsi Janus Pannonius Múzeum tulajdona. Szekemelt kép a múzeum engedélyével felhasználva.

FELHASZNÁLT IRODALOM

CSENKEY ÉVA (2000): *Zsolnay: szecessziós kerámiák*. Budapest, Helikon.

CSENKEY ÉVA – STEINERT ÁGOTA (2002): *Hungarian Ceramics from the Zsolnay Manufactory: 1853–2001*. New Haven, Yale University Press.

CSENKEY ÉVA – HÁRS ÉVA – WEILER ÁRPÁD (2004): *Zsolnay Ceramics: a Guide for Collectors*. Budapest, Corvina.

CSENKEY ÉVA – GYUGYI LÁSZLÓ – HÁRS ÉVA (2006): *Zsolnay a nagyvilágból: Gyugyi László gyűjteménye*. Budapest, Helikon.

CSERI LÁSZLÓ (2011): *A Zsolnay Mauzóleum*. Pécs, Zsolnay Örökség Kezelő Nonprofit.

ESTÉVE JEAN (et. al.) (1994): *Ägyptomanie: Ägypten in der europäischen Kunst 1730–1930; die Sehnsucht Europas nach dem Land der Pharaonen; zur Begegnung von Orient und Okzident am Beispiel des Alten Ägypten*. Egypt and Austria XI. Wien, Kunsthistorisches Museum Wien.

FERÓ ESZTER (2015): Az egyiptománia jelensége az újkori Magyarországon, avagy hogyan kerül piramis egy Esterházy kastélyparkba? In BÁCS TAMÁS – DEZSŐ TAMÁS – VÉR ÁDÁM (szerk.): *Aegyptiaca et Assyriaca*. Tanulmányok az Eötvös Loránd Tudományegyetem Ókortudományi Intézetéből. Budapest, az ELTE Bölcsészettudományi Kar dékánja. 59–76.

FERÓ ESZTER (2016): Pyramids in the „Back Garden”: Some Remarks on Egyptomania in Hungary. In HUDÁKOVÁ, LUBICA – HUDEC, JOZEF (eds.): *Perception of the Orient in Central Europe (1800–1918)*. Proceedings of the Symposium held at Betliar, Slovakia (October 21st to 24th, 2013). Egypt and Austria IX. Kraków, Aigyptos Foundation. 57–66.

FULLÉR ANDREA (2015): A kaposvári Szivárvány Mozi – A húszas évek egyiptomi stílusú mozijainak hazai példája. In BÁCS TAMÁS – DEZSŐ TAMÁS – VÉR ÁDÁM (szerk.): *Aegyptiaca et Assyriaca*. Tanulmányok az Eötvös Loránd Tudományegyetem Ókortudományi Intézetéből. Budapest, az ELTE Bölcsészettudományi Kar dékánja. 77–92.

FULLÉR ANDREA (2016): Egyptianizing Decoration of the Szivárvány Cinema in Kaposvár. In JÚNOVÁ MACKOVÁ, ADÉLA – STORCHOVÁ, LUCIE – JŮN, LIBOR (eds.): *Visualizing the Orient: Central Europe and the Near East in the 19th and 20th Centuries*. Prague, AMU – FAMU. 179–192.

GERELYES IBOLYA (2004): Seeking the East in the West: The Zsolnay Phenomenon. In BEHRENS-ABOUSEIF, DORIS – ANNA CONTADINI (szerk.): *Muqarnas: An Annual on the Visual Culture of the Islamic World*. XXI. Leiden, E. J. Brill. 139–152.

GERELYES IBOLYA – KOVÁCS ORSOLYA (1999): *Egy ismeretlen orientalista: Zsolnay Miklós keleti kerámiagyűjteménye*. Budapest – Pécs, Janus Pannonius Múzeum – Magyar Nemzeti Múzeum.

GERELYES IBOLYA – KOVÁCS ORSOLYA (2000): *Art Above Borders: Turkish Ceramics and Orientalism in the Zsolnay Collection*. Istanbul, Türk ve Islam Eserleri Müzesi.

HÁRS ÉVA (1997): *Zsolnay Ceramics Factory*. Budapest, Helikon.

KATONA IMRE (1977): *Zsolnay Vilmos*. Budapest, Gondolat.

KOVÁCS ORSOLYA (1997): *Zsolnay nővérek*. Pécs, Janus Pannonius Múzeum.

KOVÁCS ORSOLYA (2003): *Szeccessiós Zsolnay kerámia*. Pécs, Baranya Megyei Múzeumok Igazgatósága.

KOZMA F. (2006): *Zsolnay-örökség: valóság vagy legenda?*. <https://www.bama.hu/kozelet/zsolnay-orokseg-valóság-vagy-legenda-51988/>. Hozzáférés: 2018. 12. 25.

MATTYASOVSZKY – ZSOLNAY MARGIT – HÁRS ÉVA (1966): *A Zsolnay kerámia*. Vezető a Janus Pannonius Múzeum állandó kiállításához. Janus Pannonius Múzeum füzetek 9. Pécs, Janus Pannonius Múzeum.

MERÉNYI GYÖRGY (2015): *Zsolnay építészeti kerámia az Osztrák–Magyar Monarchia korában*. Budapest, Vince Kiadó Kft.

NIKELSZKY GÉZA (1959): *A Zsolnay-gyár művészete*. Pécs, Pécs MJ. Város Tanácsa V.B. Művelődésügyi Osztálya.

PALATINUS JÓZSEF (1939): *A szabadkőművesség bűnei II. A magyarországi szabadkőműves páholyok tagjainak névsora 1868-tól 1920-ig*. Budapest, Palatinus József.

RÚZSÁS LAJOS (1954): *A pécsi Zsolnay-gyár története*. Budapest, Művelt Nép.

SVOBODA VILMOS (2014): *A Zsolnay gyár iparkrónikája*. Pécs, Svoboda Vilmos.

ZSOLNAY MIKLÓS (1887–1888): *Útinapló*. Pécs, Janus Pannonius Múzeum Zsolnay Archivuma.

ZSOLNAY TERÉZ – MATTYASOVSZKY – ZSOLNAY MARGIT – SIKOTA GYŐZŐ (1974): *Zsolnay. A gyár és a család története 1863–1948. A gyár története 1948–1973*. Budapest, Corvina.

Szerző nélkül és év nélkül: *Zsolnay szobor*. In Digitális képtár OSZK. DKA-034359 <http://dka.oszk.hu/html/kepoldal/index.phtml?id=34359>. Hozzáférés: 2018. 12. 25.

Szerző nélkül (2010): *Zsolnay-gyár: szfinxek a raktárban*. http://www.muemlekem.hu/magazin/pecs_zsolnay_gyar_rehabilitacio_ekf. Hozzáférés: 2018. 12. 25.

Szerző és év nélkül: *A Zsolnay Negyedről*. <https://www.zsolnaynegyed.hu/informacio/a-zsolnay-negyedrol>. Hozzáférés: 2018. 12. 25.